

Petruska Ferenc

Az ismeretlen Varsói Szerződés: a prágai tavasz eltírásának joglászata

„Ha a szocializmussal szemben ellenséges erők egyes szocialista országokat a kapitalista fejlődés irányába kényszerítenek, az nem csak az adott szocialista ország problémája, hanem az egész szocialista táboré.”

Leonyid Brezsnyev, 1968. november 13.

Bevezetés

A Varsói Szerződést a közvélekedés a Szovjetunió által kikényszerített, majd vezetett katonai szövetségként tartja számon, amely egyszerre korlátozta a tagállamok szuverenitását, szolgálta kollektív védelmüket és fenntartotta a tagállamokban a kommunista berendezkedést. A szerződés gyakori hivatkozása (Varsói Szerződésbe be- és kilépés, a vezetés szovjet dominanciája, vezetési struktúrája, a szerződés tagállamainak gyűjtőfogalomként való idézése, megszűnése stb.) ellenére a tényleges rendelkezései rendkívül szűk szakmai körben ismertek. Ez felveti annak a lehetőségét, hogy a szerződés tényleges szövege és a köztudatban élő kép elváljék egymástól. Tanulmányom megírásakor arra a kérdésre kerestem elsősorban választ, hogy szerződésben foglalt tényleges kötelezettségek és jogosultságok valóban megalapozták-e a tagállamok prágai beavatkozását, illetve adtak-e rá felhatalmazást. Vizsgálatom során nemcsak a szerződés rendelkezéseit vizsgálom, hanem a prágai

beavatkozást megelőző tárgyalások eredményeit is figyelembe veszem.

1. A szerződés megkötéséhez vezető út

A Varsói Szerződés megkötésének a gyökerei a második világháborúig nyúlnak vissza. Winston Churchill már 1946-ban utalt a fultoni beszédében¹ az Európai Egyesült Államok gondolatára és vasfüggönynek nevezte a Kelet- és Nyugat-Európát elválasztó határt. A Németország és Franciaország közötti ellentétet az éppen csak befejeződő világháború ismét felerősítette és a nyugat-európai államoknak megoldást kellett keresniük a geopolitikai súlyuk visszaállítására, melynek kizárólag kollektív alapokon volt realitása és amely a Dunkirk-szerződés aláírásához is vezetett. 1947. március 4-én a Dunkirk-szerződést Franciaország és az Egyesült Királyság szövetségi és kölcsönös segítségnyújtási szerződésként írta alá Németország és a Szovjetunió által a második világháború utáni esetleges támadás esetére. 1948-ban a szövetséget kiterjesztették a Benelux államokra is, amelyet a Brüsszeli Szerződés által létrehozott Brüsszeli Szerződés Szervezeteként (BTO) is hivatkoztak. Az új katonai szövetségre vonatkozó tárgyalások, amelyek Észak-Amerikát is magukban foglalták, a közismert Észak-Atlanti Szerződéshez vezetett, amelyet az Egyesült Államok, Kanada, Portugália, Olaszország, Norvégia, Dánia és Izland tagként 1949. április 4-én írt alá. Ugyanebben az évben, mint összeurópai kormányzati szerv megalakult az Európa Tanács, hiszen Európa kettészakadása miatt

¹ „Szczecintől a Balti-tengerig, Triesztől az Adriai-tengerig vasfüggöny ereszkedett a kontinensre.” – Winston Churchill: „A vasfüggöny”, In. Brian MacArthur (szerk.): A XX. század nagy beszédei, Budapest, Agave Könyvek, 1999, 153. o.

szükségessé vált a nyugat-európai államok között egy magasszintű biztonságpolitikai együttműködés. Ezt szolgálta, hogy 1948-ban Belgium, Hollandia, Luxemburg, Egyesült Királyság és Franciaország megállapították a Nyugati Uniót. Molotov szovjet külügyminiszter 1952. március 20-án („Sztalin Jegyzék”) és 1954. januári berlini konferencián is felajánlotta Németország újraegyesítését, de a második világháború többi győztes állama (Amerikai Egyesült Államok, Egyesült Királyság és Franciaország) fontosabbnak tartotta a nyugatnémet szövetségi köztársaság euroatlanti integrációját, mint egy egységes, de semleges Németország megalakulását². Nyugat-Európa kollektív védelmét – látva a fultoni beszédben foglaltak beteljesülését – az Amerikai Egyesült Államok szovjetellenes megfontolásból is intenzíven támogatta. Az együttműködéshez 1955. október 23-án a Nyugat-Németország (Németországi Szövetségi Köztársaság) is csatlakozott. A NATO megalakulása és fokozatos bővítése már az a lépés volt, amely megadta a végső lökést a Varsói Szerződés megkötéséhez. A megkötése mögött addig is álltak ideológiai és stratégiai megfontolások, hiszen a szovjet vezetésnek az egyik geostratégiai célja volt, hogy a jövőben is megszállása alatt tudja tartani a második világháborúban megszállt Közép- és Kelet-Európát. A másik geostratégiai megfontolás ugyancsak arra ösztönözte a Szovjetuniót, hogy ún. pufferzónát hozzon létre a fiatal európai kommunista államokból annak érdekében, hogy megakadályozza a NATO tagállamok inváziós betörését saját területére. Ideológiai szempontból pedig a Szovjetunió fenntartotta magának azt a jogot, hogy ezekben az országokban kommunista politikai és gazdasági

² CRUMP, Laurien: *The Warsaw Pact Reconsidered: International Relations in Eastern Europe, 1955-1969*, New York-London, Routledge, 2015, 11-17. o.

berendezkedést vezessen be és örködjön annak fennmaradásában (Brezsnyev-doktrína), valamint a világpolitikában továbbra is a szocializmus vezéralakja maradjon³.

2. Szerződés tartalma

1955. május 14-én írta alá a lengyel fővárosban hét szocialista tagállam a hivatalos nevén a *Barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződést*, amely deklaráltan kollektív biztonsági szerződésként szolgált a hidegháború végéig. Az aláíró felek az Albán Népköztársaság⁴, a Bolgár Népköztársaság, a Magyar Népköztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság, a Lengyel Népköztársaság, a Román Népköztársaság, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és a Csehszlovák Köztársaság voltak. E szerződés a katonai kiegészítését is képezte a hat éve már fennálló Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának (KGST), amely részben⁵ ezeknek az országoknak gazdasági együttműködési szervezete⁶ volt. Vizsgáljuk meg a szerződés felépítését és szövegét⁷, amelynek preambuluma így szólt:

³ MITCHELL, R. Judson: The Brezhnev Doctrine and Communist Ideology, In. *The Review of Politics*, 1972/2. szám, 190. o.

⁴ Albánia már 1969-ben kilépett a szervezetből.

⁵ A KGST tagja volt még Mongólia (1962), Kuba (1972) és a Vietnámi Demokratikus Köztársaság (1978), valamint társult tagja Jugoszlávia.

⁶ A KGST-nek ugyancsak célja volt a fiatal kommunista államok egymástól kölcsönös függésbe hozása.

⁷ *Az Albán Népköztársaság, a Bolgár Népköztársaság, a Magyar Népköztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság, a Lengyel Népköztársaság, a Román Népköztársaság, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és a Csehszlovák Köztársaság között Varsóban, az 1955. évi május hó 14. napján kötött barátsági, együttműködési és*

„A Szerződő Felek, újból megállapítva, hogy olyan európai kollektív biztonsági rendszer megteremtésére törekсенek, amely valamennyi európai állam részvételén alapulna társadalmi és államrendszerükre való tekintet nélkül, s amely lehetővé tenné erőfeszítéseik egyesítését az európai béke biztosítása érdekében, figyelembe véve egyszersmind a párizsi egyezmények megerősítése következtében Európában előállt helyzetet, amely egyezmények a felfegyverzett Nyugat-Németország részvételével és az észak-atlanti tömbbe való bevonásával a „Nyugat-európai Unió” alakjában új katonai csoportosulás létrehozását helyezik kilátásba, ami fokozza az újabb háború veszélyét és veszélyezteti a békeszerető államok nemzetbiztonságát, meggyőződve arról, hogy az európai békeszerető államoknak ilyen körülmények között meg kell tenniük a biztonságuk biztosításához szükséges és az európai béke fenntartásának érdekét szolgáló intézkedéseket, az Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmányának célkitűzéseit és elveit követve, a barátság, az együttműködés és a kölcsönös segélynyújtás további megszilárdításának és fejlesztésének érdekében, az államok függetlensége és szuverenitása tiszteletben tartásának, valamint a belügyeikbe való be nem avatkozásnak elveivel összhangban, elhatározták, hogy megkötik a jelen barátsági, együttműködési és kölcsönössegélynyújtási Szerződést és Meghatalmazottaikként kijelölték: Az Albán Népköztársaság Nemzetgyűlésének Elnöksége Mehmet Shehut, az Albán Népköztársaság Minisztertanácsának elnökét, a Bolgár Népköztársaság Nemzetgyűlésének Elnöksége Viko Cservenkovot, a Bolgár Népköztársaság Minisztertanácsának elnökét, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa Hegedűs Andrást, a Magyar

kölcsönös segélynyújtási szerződés törvénybe iktatásáról szóló 1955. évi III. törvény szövege alapján.

Népköztársaság Minisztertanácsának elnökét, a Német Demokratikus Köztársaság Elnöke Otto Grotewohl, a Német Demokratikus Köztársaság miniszterelnökét, a Lengyel Népköztársaság Államtanácsa Jozef Cyrankiewiczet, a Lengyel Népköztársaság Minisztertanácsának elnökét, a Román Népköztársaság Nagy Nemzetgyűlésének Elnöksége Gheorghe Gheorghiu-Dejt, a Román Népköztársaság Minisztertanácsának elnökét, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Legfelső Tanácsának Elnöksége Nyikolaj Alekszandrovics Bulganyint, a Szovjetunió Minisztertanácsának elnökét, a Csehszlovák Köztársaság Elnöke Viliam Sirokyt, a Csehszlovák Köztársaság miniszterelnökét, akik kellő alakban és teljesen rendben talált meghatalmazásaik bemutatása után az alábbiakban állapodtak meg.”

A szerződés preambulumban rögzíti célját, a Nyugat-európai Unió (NATO) ellensúlyozását és a szerződéses tagállamok kollektív védelmét, kölcsönös segítségnyújtást. Hangsúlyozni kell e tanulmány szempontjából, hogy a belügyekbe be nem avatkozás elvét a szerződés ugyancsak tartalmazza.

„1. cikk. A Szerződő Felek kötelezik magukat arra, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmányának megfelelően nemzetközi kapcsolataikban tartózkodnak az erővel való fenyegetéstől vagy annak alkalmazásától, és nemzetközi vitáikat békés eszközökkel oly módon oldják meg, hogy ne veszélyeztessék a nemzetközi békét és biztonságot.”

A szerződés külön hangsúlyozza az ENSZ Alapokmánya 2. cikkének 4. pontjában foglalt kötelezettségeket, amelyet a szerződő felek részére a továbbiakban is kötelezőnek ismernek el.

„2. cikk. *A Szerződő Felek kijelentik, hogy az őszinte együttműködés szellemében készek részt venni minden nemzetközi akcióban, amelynek célja a nemzetközi béke és biztonság biztosítása és minden erejüket e célok megvalósítására fordítják. A Szerződő Felek egyben arra fognak törekedni, hogy más olyan államokkal való megegyezés alapján, amelyek hajlandók ebben együttműködni, hatékony intézkedéseket foganatosítsanak a fegyverzet általános csökkentésére és az atom- és hidrogénfegyver, valamint a tömegpusztító fegyverek egyéb fajtáinak betiltására.*”

A szerződés az ENSZ Alapokmány preambulumban foglaltak hivatkozásával a 2. cikk felhívja a figyelmet a nemzetközi béke és biztonság fenntartására és az emberi jogok tiszteletére.

„3. cikk. *A Szerződő Felek a nemzetközi béke és biztonság megerősítésének érdekeit szem előtt tartva tanácskozni fognak egymással a közös érdekeiket érintő minden fontos nemzetközi kérdésben. Az együttes védelem biztosítása és a béke és a biztonság fenntartása érdekében mindannyiszor haladéktalanul tanácskozni fognak egymással, valahányszor valamelyikük véleménye szerint a Szerződésben résztvevő egy vagy több államot fegyveres támadás fenyegeti.*

4. cikk. *Ha valamely állam vagy valamely államcsoport Európában fegyveres támadást intéz a Szerződésben résztvevő egy vagy több állam ellen, a Szerződésben résztvevő minden állam az Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmánya 51. cikkének megfelelően, az egyéni vagy kollektív önvédelem jogának megvalósítása képpen egyenként és a Szerződés többi tagállamával való megegyezés szerint minden szükségesnek mutató eszközrel, a fegyveres erő alkalmazását beleértve, azonnali segítséget nyújt a megtámadott államnak vagy államoknak. A Szerződésben résztvevő államok haladéktalanul*

tanácskozni fognak a nemzetközi béke és biztonság helyreállítására és fenntartására szükséges együttes intézkedésekről. Az e cikkalapján tettintézkedésekről az Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmánya rendelkezéseinek megfelelően tájékoztatni fogják a Biztonsági Tanácsot. Ezeket az intézkedéseket azonnal felfüggesztik, mihamarabb a Biztonsági Tanács megteszi a nemzetközi béke és biztonság helyreállítására és fenntartására szükséges intézkedéseket.”

A szerződés az ENSZ alapokmányának 51. cikkének megfelelően hivatkozik a kollektív önvédelem jogára, amely e szerződés aláírásával a szerződő feleket a továbbiakban kötelezi egymás irányában.

„5. cikk. A Szerződő Felek megállapodtak abban, hogy megalakítják azon fegyveres erőknek egyesített parancsnokságát, amelyeket a Felek megegyezése szerint az együttesen megállapított elvek alapján működő parancsnokság vezénylete alá helyeznek. Védelmi képességük megerősítésére szükséges egyéb összeegyeztetett intézkedéseket is tesznek, hogy megvédelmezzék népeik békés munkáját, biztosítsák határaik és területük sértetlenségét és az esetleges támadással szembeni védelmét.”

Az Egyesített Főparancsnokság irányította az egyesített, közös haderőt, meghatározta a harckészültség szintjét, hadgyakorlatokat szervezett, valamint szükség esetén intézkedett a hadfelszerelés korszerűsítéséről.

„6. cikk. Abból a célból, hogy a Szerződésben résztvevő államok megvalósítsák a jelen Szerződésben előírt egymás közötti tanácskozást és megvizsgálják az e Szerződés végrehajtásával kapcsolatban felmerülő kérdéseket, Politikai Tanácskozó Bizottságot állítanak fel, amelyben a Szerződésben résztvevő minden államot a kormány valamelyik tagja vagy

más külön kinevezett kiküldött képvisel. A bizottság –ha szükségesnek látja –kisegítő szerveket alakíthat.”

A *Politikai Tanácskozó Bizottság* a Varsói Szerződés tagországainak kommunista pártjai elsőtitkárainak, miniszterelnökeinek, honvédelmi- vagy külügyminisztereinek részvételével ülészttek. Ez a testület készítette elő a Varsói Szerződés életbevágó politikai és katonai döntéseit, formálta a leszerelési és fegyverzetkorlátozási, valamint a kelet-nyugati együttműködési tárgyalásokon kialakítandó egységes szocialista álláspontot. A szerződés alapján felállított *Külügyminiszteri Bizottság* évente két, a Honvédelmi Miniszterek Bizottsága évente egy alkalommal ült össze. A bizottság kiemelt esetekben miniszterhelyettesi és szakértői munkacsoportokat alakított ad hoc jelleggel.

„7. cikk. A Szerződő Felek kötelezik magukat arra, hogy nem vesznek részt semmiféle koalícióban vagy szövetségben és nem kötnek semmiféle egyezményt, amelynek céljai ellentétesek a jelen Szerződés céljaival. A Szerződő Felek kijelentik, hogy az érvényes nemzetközi szerződéseikben megállapított kötelezettségeik nem ellentétesek a jelen Szerződés rendelkezéseivel.

8. cikk. A Szerződő Felek kijelentik, hogy az egymás közötti gazdasági és kulturális kapcsolatok továbbfejlesztése és erősítése érdekében a barátság és az együttműködés szellemében fognak eljárni, kölcsönösen tiszteletben tartván függetlenségüknek, állami szuverenitásuknak és az egymás belügyeibe való be nem avatkozásnak az elvét.”

A szerződő felek e cikkben külön deklarálják egymás függetlenségének és szuverenitásának tiszteletben tartását.

„9. cikk. A jelen Szerződéshez társadalmi és államrendszerükre való tekintet nélkül csatlakozhatnak oly más államok, amelyek kifejezik készségüket, hogy a jelen

Szerződésben való részvétellel hajlandók elősegíteni a békeszerető államok erőfeszítéseinek egyesítését a békének és a népek biztonságának biztosítása céljából. Az ilyen csatlakozás a Szerződésben résztvevő államok beleegyezésével, a csatlakozásról szóló okiratnak a Lengyel Népköztársaság kormányánál való letétele után lép hatályba.

10. cikk. A jelen Szerződést meg kell erősíteni és a megerősítő okiratokat a Lengyel Népköztársaság kormányánál kell letenni. A Szerződés az utolsó megerősítő okirat letételének napján lép hatályba. A Lengyel Népköztársaság kormánya a Szerződésben résztvevő többi államot minden megerősítő okirat letételéről tájékoztatni fogja.

11. cikk. A jelen Szerződés húsz évig marad érvényben. A Szerződés a következő tízévre is érvényben marad azon Szerződő Felek között, amelyek ezen időszak lejártá előtt egy évvel nem nyilvánítják ki a Lengyel Népköztársaság kormányának a Szerződés felmondására irányuló kívánságukat. Ha az európai kollektív biztonsági rendszer létrejön és ebből a célból általános európai kollektív biztonsági szerződést kötnek- amire a Szerződő Felek állandóan törekedni fognak -, a jelen Szerződés az általános európai szerződés hatálybalépésének napján érvényét veszti. Készült Varsóban, az 1955. évi május hó tizenegyedik napján, egyetlen példányban, orosz, lengyel, cseh és német nyelven, amely szövegek mindegyike egyformán hiteles.”

A szerződés határozott idejű (20 év), de ténylegesen a hidegháború végéig hatályban maradt.

3. Közlemény a barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződésben részt vevő államok fegyvereserői közös parancsnokságának megteremtéséről

Az Albán Népköztársaság, a Bolgár Népköztársaság, a Magyar Népköztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság, a Lengyel Népköztársaság, a Román Népköztársaság, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és a Csehszlovák Köztársaság közötti barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés értelmében a szerződésben résztvevő államok határozatot hoztak az 5. cikkben már hivatkozott fegyveres erők közös parancsnokságának megteremtéséről. A határozat előírja, hogy a szerződésben résztvevő államok védelmi képességének megszilárdítására és közösfegyvereserőinek megszervezésére vonatkozó általános kérdések megvitatására a Politikai Tanácskozó Bizottság illetékes, amely megfelelő határozatokat hoz majd.

A szerződést aláíró államok által kiállított közös fegyveres erők főparancsnokává I. Sz. Konyevet⁸, a Szovjetunió marsallját nevezték ki. A közös fegyveres erők főparancsnokának helyetteseivé a szerződésben résztvevő államok honvédelmi minisztereit vagy más katonai vezetőit nevezhetik ki, akiket megbízhattak a szerződésben résztvevő egyes államok által a közös fegyveres erők rendelkezésére bocsátott fegyveres erők parancsnokságával. A parancsnokság székhelye Moszkva lett.

A *Német Demokratikus Köztársaság* közleményében a csatlakozás legfőbb céljának a kollektív védelmet és

⁸ A főparancsnok személye az az Ivan Sztjepanovics Konyev volt, aki személyesen irányította a Forgószél Hadműveletet, azaz a 1956-os magyar forradalom szovjet katonai intervencióját.

Németország újraegyesítését tűzte ki. Kijelentette, hogy *„egyesített Németországot nem fogják terhelni azok a kötelezettségek, amelyeket Németország egyik vagy másik része vállalt magára az ország egyesítése előtt megkötött katonai és politikai szerződésben és egyezményekben.”*

A *Kínai Népköztársaság* nem írta alá a megállapodást, ugyanakkor külön nyilatkozatban üdvözölte és történelmi megállapodásnak minősítette azt. Meggyőződését fejezte ki továbbá, hogy *„az elmúlt értekezlet eredményei elő fogják segíteni a békeszerető országok és népek további tömörülését, és jelentős mértékben hozzájárulnak a béke és a biztonság megszilárdításához nemcsak Európában, hanem az egész világon.”*

4. Szerződés szerepe a hidegháborúban

A szerződés 36 éve alatt a NATO és a Varsói Szerződés tagállamai soha nem indítottak nyílt háborút egymás ellen Európában. Az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió, valamint szövetségeseik ugyanakkor stratégiai politikákat hajtottak végre egymás Európában való elszigetelésére, miközben a nemzetközi színtéren (koreai, vietnámi háború, kubai rakétaválság stb.) folyamatosan egymás ellen küzdöttek.

Magyarországon 1956-ban Nagy Imre kormányának a Varsói Szerződésből való kilépéséről szóló nyilatkozata eredménytelen maradt. Magyarország kilépését kimondó 1991. évi országgyűlési határozat⁹ viszont erre a nyilatkozatra

⁹ 41/1991. (VII. 18.) OGY határozat a Varsóban, 1955. május 14-én aláírt Barátsági, Együttműködési és Kölcsönös Segítségnyújtási szerződés, valamint az annak érvényessége meghosszabbításáról Varsóban, 1985. április 26-án aláírt Jegyzőkönyv hatályának megszüntetéséről szóló Jegyzőkönyv megerősítéséről

hivatkozott vissza. Az ország kilépése és a szovjet csapatok kivonulása a magyar forradalom és szabadságharc eltiprása miatt nem valósult meg. A szerződés léte ellenére az intervencióban ekkor a Varsói Szerződés tagállamai nem vettek részt: azt egyedül a Szovjetunió fegyveres erői hajtották végre.

A többnemzetiségű kommunista fegyveres erők egyetlen közös akciója a csehszlovákiai akció volt 1968 augusztusában: valamennyi szerződéses tagország, a Román Szocialista Köztársaság és az Albán Népköztársaság kivételével, részt vett az invázióban. A Német Demokratikus Köztársaság csak minimális támogatást nyújtott: a német csapatokat a csehszlovák határ előtt pár órával visszafordították és csupán néhány német katonai szakértő vett részt az akcióban¹⁰. A prágai intervenciót 1968 júliusától cseh és szovjet alkudozások előzték meg, annak ellenére, hogy Brezsnyev már 1968. március 20-án utasította a szovjet hadsereg vezérkarát, hogy kezdje meg Csehszlovákia esetleges katonai megszállása hadművelési terveinek kidolgozását¹¹. E tárgyalások során a Csehszlovák Kommunista Párt vezetői a szovjet képviselőknek megerősítették elkötelezettségüket a Varsói Szerződéssel kapcsolatban és megígérték, hogy megfékezik az "antiszocialista" tendenciákat az országban, megakadályozzák a csehszlovák szociáldemokrata párt újjáéledését, és a cenzúra magasabb szintjének újbóli bevezetésével ellenőrizték a sajtót. Viszonzásképpen a Szovjetunió beleegyezett abba, hogy visszavonja csapataikat a csehszlovák laktanyákból. Az

¹⁰ WILDE, Robert: How the Russians Used the Warsaw Pact, In. *ThoughtCo*, (<https://www.thoughtco.com/the-warsaw-pact-3878466>, letöltve: 2018. október 23.)

¹¹ PATAKY Iván: A Magyar Néphadsereg közreműködése Csehszlovákia 1968. évi megszállásában, In. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1997/2. szám, 355. o.

egyeztetés sorozat legfontosabb momentuma volt, hogy augusztus 3-án Pozsonyban találkoztak a Szovjetunió, Kelet-Németország, Lengyelország, Magyarország, Bulgária és Csehszlovákia képviselői és aláírták az ún. *pozsonyi nyilatkozatot*¹². A pozsonyi városházán estig tartó találkozó egy olyan aláírt nyilatkozattal zárult, amely ugyan nem hivatkozott a csehszlovákiai reformokra, hanem közös állásfoglalásban tartalmazta a nemzetközi kommunista mozgalom védelmét és megerősítését és amely sűrűn hivatkozott az amerikai "agresszióra" és a nyugatnémet "revanchizmusra". A nyilatkozat hosszasan taglalja a „szocialista államok által elért eredményeket”.

A nyilatkozat aláírásával a Varsói Szerződés tagállamai megerősítették a marxizmus-leninizmus és a proletár internacionalizmus iránti feltétlen hűségüket, valamint a burzsoá ideológiával és az összes "antiszocialista" erőkkel való szembenállásukat. A nyilatkozat szerint „az imperialista országok folyamatosan próbálják bomlasztani és gyengíteni a szocialista közösséget” és a Német Szövetségi Köztársaság küszöbön álló NATO csatlakozása további fenyegetést jelent. A nyilatkozattevők e nyilatkozattal a Varsói Szerződés iránti elkötelezettségüket kívánták megerősíteni. A tagállamok kijelentették, hogy megakadályozzák a második világháború eredményeinek felszámolását, a szocializmus eredményeinek és a „testvéri államok” szuverenitásának felszámolására irányuló szándékokat. A nyilatkozat zárógondolata szerint a „konferencia résztvevői kötelesek a nemzetközi kommunista mozgalom kohéziójának konszolidálására következetesen

¹²The Bratislava Meeting (továbbiakban Pozsonyi Nyilatkozat (1968)), In. Keesing's Record of World Events, 1968 augusztus, 22891. o. (<http://web.stanford.edu/group/tomzgroup/pmwiki/uploads/0346-1968-08-KS-b-EYJ.pdf>, letöltve: 2018. október 23.).

küzdeni.” A nyilatkozatot Csehszlovákia képviselője, az intervenció során elsőként eltávolított Alexander Dubček is aláírta. Valamennyi nyilatkozattevő a közös nyilatkozattal lényegében kifejezte szándékát, hogy beavatkozzon bármely Varsói Szerződés országának belügyeibe, ha „valaha is létrejön egy burzsoá rendszer, amely több, a kapitalista osztály különböző frakcióit reprezentáló politikai párt pluralista rendszere”.¹³ A pozsonyi konferencia után a szovjet csapatok ugyan elhagyták Csehszlovákia területét, de a csehszlovák határokon maradtak. A csehszlovák ígérek megvalósításának elmaradásával, 1968. augusztus 18-án Moszkvában mégis a fegyveres beavatkozás mellett döntöttek¹⁴, és szerződés tagállamai két nappal később megkezdték bevonulásukat az ismert következményekkel.

5. A szerződés utóélete

A szervezetből Albánia már 1968-ban kilépett, sőt közös munkájában már 1962-től nem is vett részt. 1990 februárjában Ivan Aboimov szovjet külügyminiszter összefoglalta a Varsói Szerződés szövetségének új alapját. Nyilatkozata szerint a Szovjetunió „olyan kapcsolatokat épít ki, amelyekkel a kelet-európai országok meggyőződhetnek arról, hogy a Szovjetunióval való kapcsolattartás nem fékezi a független fejlődés felé vezető útjukat és a Varsói Szerződés nem eszköz a szovjet hegemonia megőrzésére, hanem az európai stabilitás megőrzéséhez szükséges eszköz, amíg a közös európai otthont őrző új biztonsági struktúrák kiépülnek.”¹⁵ A külügyminiszteri

¹³ Pozsonyi Nyilatkozat (1968).

¹⁴ PATAKY: i. m. 356. o.

¹⁵ GATTHOFF, Ray: The Warsaw Pact Today: And Tomorrow?, In. *The Brookings Review*, 1990/3. szám, 39. o

nyilatkozat lényege tehát, hogy szövetség csak akkor marad fenn, ha tagjai úgy döntenek, hogy érdekükben áll a szövetségben maradniuk.¹⁶

1990-ben a két német állam egyesülésével a Német Demokratikus Köztársaság tagsága *ipso iure* megszűnt. Bulgária, a Cseh és Szlovák Köztársaság, Lengyelország, Románia és a Szovjetunió külügy-, illetve honvédelmi minisztere 1991. február 25-én a Budapesten aláírták a szerződés 1991. április 1-jei megszűnéséről szóló dokumentumot, majd pontosan három hónapra rá a Varsói Szerződés tagállamainak képviselői Prágában írták alá a szervezetet létrehozó nemzetközi szerződés hatályának megszüntetéséről szóló jegyzőkönyvet¹⁷.

Magyarország a szerződésből 1991. július 18-án lépett ki¹⁸. 54/1990. (VII. 3.) OGY határozat értelmében a Magyar Köztársaság és a Varsói Szerződés viszonyáról 1956. november 1-jén Magyarország Kormánya döntött, amikor kinyilvánította a Varsói Szerződésből való kilépés szándékát. Ezt a november 4-ei szovjet intervenció megakadályozta. A rendszerváltáskor szabadon megválasztott Országgyűlés az 1956-os nyilatkozatra visszahivatkozva 1990-ben pedig ismét

¹⁶ MACKINTOSH, Malcolm: The Warsaw Pact today, In. Survival, 1974/3. szám, 122-126. o.

¹⁷ *Varsóban, 1955. május 14-én aláírt Barátsági, Együttműködési és Kölcsönös Segítségnyújtási szerződés, valamint az annak érvényessége meghosszabbításáról Varsóban, 1985. április 26-án aláírt Jegyzőkönyv hatályának megszüntetéséről szóló Jegyzőkönyv megerősítéséről szóló 41/1991. (VII. 18.) OGY határozat indoklása.*

¹⁸ *41/1991. (VII. 18.) OGY határozat a Varsóban, 1955. május 14-én aláírt Barátsági, Együttműködési és Kölcsönös Segítségnyújtási szerződés, valamint az annak érvényessége meghosszabbításáról Varsóban, 1985. április 26-án aláírt Jegyzőkönyv hatályának megszüntetéséről szóló Jegyzőkönyv megerősítéséről, valamint a 54/1990. (VII. 3.) OGY határozat a Magyar Köztársaság és a Varsói Szerződés viszonyáról.*

kinyilvánította Magyarországnak a Varsói Szerződésből való végleges kilépési szándékát. A kilépés lehetőségét a Bécsi Konvenció 62. cikkelyére alapozza, a Varsói Szerződés-kötés körülményeinek alapvető megváltozására hivatkozva. Magyarország Kormánya a tárgyalások során először Magyarország részvételének szüneteltetését határozta el a Varsói Szerződés katonai szervezetében. Ennek lényege, hogy a Magyar Honvédség ne vegyen részt közös hadgyakorlatokon, valamint a Varsói Szerződés csapatai ne tartsanak hadgyakorlatot Magyarország területén. Ezekből a szerződésekből töröltek mindent, ami katonai beavatkozásra ad felhatalmazást vagy más módon sérti Magyarország szuverenitását.¹⁹

A kollektív védelem szükségességét felismerve végül 1999. március 12-én a Varsói Szerződés egykori tagállamai közül Csehország, Magyarország és Lengyelország, majd 2004 márciusában Bulgária, Észtország, Lettország, Litvánia, Románia és Szlovákia a NATO teljesjogú tagja lett.

Összefoglalás és következtetések

A szerződés szövegéből egyértelműen következik, hogy a prágai beavatkozásnak *nem volt a Varsói Szerződésből levezethető jogalapja*, sőt a megállapodás már a preambulumban határozottan ki is emelte a belpolitikába be nem avatkozás elvét és tagországok szuverenitásának tiszteletét.

A beavatkozást megelőző tárgyalások hónapokig tartottak, de a fentmaradt írásos dokumentumok tanúsága szerint az intervencióban részt vevő államok képviselői sosem

¹⁹ Magyar Köztársaság és a Varsói Szerződés viszonyáról szóló 54/1990. (VII. 3.) OGY határozat 1-4. pontja.

hivatkoztak a Varsói Szerződésben foglalt kötelezettségeikre. Sőt a beavatkozást követően sem hivatkoztak a Varsói Szerződésre, amelynek egyik oka volt, hogy a szovjet vezetés a tagállam Romániát nem kérte fel a közreműködésre²⁰.

A szerződés integráló szerepe egy szovjet irányítású, közös prágai intervenciós katonai akcióra – akár renitens tagállam ellen – mégis vitathatatlan. *A Varsói Szerződés tehát lényegében nem jogi felhatalmazást adott a prágai tavasz eltiprásához, hanem az intézményi kereteket, azaz szervezeti integrációs funkciót töltött be.*

A Varsó Szerződés általánosan hármas funkciója volt a Szovjetunió hegemoniájának megteremtése a keleti blokkban (1), irányító szerepének fenntartása a közös támadó és védekező későbbi hadműveletekben (2), valamint a folyamatos szovjet kontroll a tagállamok külpolitikájában, honvédelmében és sőt gazdaságpolitikájában (3).²¹ Ezek eredményezték, hogy a szovjet vezetés, székhely, kiképzés és gyakorlatok a szerződés alapján hozzájárultak ahhoz, hogy a kelet-európai kommunista államok a hidegháború végéig a Szovjetunió engedelmes bábjai maradjanak.

A prágai beavatkozás közvetlen mozgatórugója valójában a *pozsonyi nyilatkozat* volt, amely egyértelmű és konkrét megfogalmazása volt lényegében a *Brezsnyev-doktrínának a prágai beavatkozást közvetlen megelőzően*. A pozsonyi nyilatkozat a szocialista berendezkedés eredményeit, a nyilatkozatot tevő tagállamok kollektív védelme mellett szocialista társadalmi rendszer kollektív megőrzését is magában foglalta²².

²⁰ PATAKY: i. m. 357. o.

²¹ MACKINTOSH: i. m. 126. o.

²² "A testvéri pártok határozottan és határozottan kifejezik megtörhetetlen szolidaritásukat és magas fokú éberségüket az imperializmus minden

A Brezsnyev-doktrína nyilvános megfogalmazására ²³ eleve hónapokkal (1968. november 13.) a prágai tavasz eltiprását (1968. augusztus 20-21.) követően került sor. Az doktrína lényege, hogy a kommunista országok nem hagyhatták el a Varsói Szerződést (1) és a szocialista társadalmi berendezkedés pedig megkérdőjelezhetetlen (korlátozott szuverenitás) (2), akárcsak a Szovjetunió vezető szerepe (3) az ún. szocialista táborban.

E doktrínát is megelőző, valójában a Szovjetunió teljes fennállása alatt élő, mégis kevésbé ismert a szovjet ún. *korlátozott szuverenitás elve* volt. Az elv része a Brezsnyev-doktrínának, de kevesebb annál. Eredete a hagyományos bilaterális egyezményeken alapszik (t.i. a Szovjetunió hagyományosan előnyben részesítette a kétoldalú egyezményeket a multilaterális egyezményekkel szemben). A tétel magában foglalja mind az általános nemzetközi jogból, mind a szovjet marxista-leninista tanításból származó fogalmakat és különös jelentősége Szovjetunióknak a kelet-európai államokkal való kapcsolataiban, valamint az afganisztáni beavatkozásban (1979) volt. A „korlátozott szuverenitás elvének” értelmében a teljes szuverenitás csupán a kapitalista és pozitív jogrendszer sajátja, amelyet a Szovjetunió nem vehet figyelembe. Ameddig a Szovjetunió 1920 és 1968 közötti beavatkozásainak elvi célja a szocializmus terjesztése,

erőfeszítése és minden más antikommunista erő ellen, amely ellen gyengíti a munkásosztály és a kommunista pártok vezető szerepét. Soha nem fogják megengedni, hogy bárki ékeket verjen a szocialista államok közé vagy aláaknázza a szocialista társadalmi rendszer alapjait ... " Részlet a Pozsonyi Nyilatkozatból (1968).

²³ Az elv névadója 1968. november 13-án a Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) 5. kongresszusán ismertette a doktrína lényegét.

addig 1968 utáni cél a politikai berendezkedés megőrzése a kommunista blokkban²⁴.

A korlátozott szuverenitás elvét pedig *proletárinternacionalizmus* alapozta meg, amely szerint valamennyi állam proletárjának és dolgozóinak össze kell fognia a nemzetközi osztályegység és szolidaritás, a burzsoázia uralmának megdöntéséért, az imperializmus megszüntetéséért és a kommunizmusnak az egész világon való felépítéséért folytatott küzdelemben. A proletárinternacionalizmus térhódítása egyedül a marxizmus–leninizmus alapjain történhet. Ebből következően a szocialista országoknak kötelessége minden nemzet szabadságának és egyenlőségének, a népek együttműködésének és barátságának, a nemzetek önkéntes egyesülésének védelmezése, amely nem lehet tekintettel egyes államok szuverenitására.

²⁴ Lásd bővebben: Jones, Robert A.: *The Soviet Concept of 'Limited Sovereignty' from Lenin to Gorbachev: The Brezhnev Doctrine*, New York, St. Martin's, 1990, 237-257. o.